

PYHÄT PUUT

Suomalaiseen kansanperinteeseen pohjautuvaa tarinaa puista

” Jokainen metsä on Jumalan puisto.

Pudonnut lehti, eletty elämä. ”

Sylvi Kekkonen

Lappi Luxus – hanke.

Syksy 2020.

Minna Holm.

ALKUSANAT

Puut suomalaisessa kansanperinteessä – raportti on osa Lappi Luxus –hanketta. Hankkeen tavoitteena on aitojen, lappilaisten tuotteiden ja palveluiden tuotteistaminen hyvinvointimatkailuun.

Metsä on osa suomalaista sielunmaisemaa. Raportti on syntynyt kunnioituksesta suomalaista luontoa, puita ja kansanperinteitä kohtaan. Raportissa käydään läpi keskeiset lappilaiset puulajit. Puita lähestytään kansanperinteen näkökulmasta. Miten kutakin puulajia on arjessa hyödynnetty ja millaisia uskomuksia puihin liittyi? Mitä ovat pihapiirin pyhät puut? Jotta puiden pyhyys ja uskomukset avautuisivat nykyihmisille, on tarpeen alkuun avata aikalaisten maailmankuvaa ja luontosuhdetta osiossa Juuret.

Teksti on vapaasi hyödynnettävissä, jos olet luomassa omaa elämispalveluasi tai elämystuotettasi Lapin matkailuun tai mikäli inspiroidut tekstistä muuten. Eräs innostavimmista tämän ajan ilmiöistä on kasvanut kiinnostus perinteisiin ja mytologiaan sekä tiedon soveltaminen nykyhetkeen. Tänä vuonna luontoon liittyvät aktiviteetit ja lähimatkailu ovat lisääntyneet. Metsissämme liikkuu retkeilijöiden lisäksi puiden halailijoita, puuhengittelijöitä, metsäkellijöitä ja metsäkylpijöitä. Suomalaiset rakastavat metsää.

Kirjailija, filosofian tohtori Paula Havaste kuvaa suomalaisten luontosuhdetta mielenkiintoisesti ja siihen on helppo yhtyä. Havasteen mukaan keskieurooppalaisessa tarustossa metsät kuvattiin usein pelottaviksi paikoiksi. Suomen metsissä sen sijaan asui Tapio ja Mielikki, maahiset ja menninkäiset. Metsä on ollut konkreettisestikin turvapaikka. Harvakseltaan asutussa Suomessa, metsä on tarjonnut suojan esimerkiksi vihollista vastaan. Suomessa metsään on siis aina liittynyt vahva positiivinen lataus. Suomalainen halajaa yhä edelleenkin mökille ja luontoon. Turvapaikasta on tullut lepo- ja virkistäytymispaikka.

Maailma muuttuu ja myös henkilökohtaisella tasolla meillä on tarve etsiä juuriamme. Kerrothan puiden ja esivanhempiemme luontosuhteen tarinaa eteenpäin.

Lappi Luxus – hanke, syksy 2020

1 JUURET

Esivanhemmillamme oli kolme emoa; kasvottomia, kädettömiä, hahmottomia – silti todellisia. Maaemo oli multaa ja tomua ja se antoi marjat, sienet, heinät ja paljon muuta elämän lähteenä. Minä huolehdin maasta ja se huolehtii minusta, ajateltiin. Metsänemo on puut, mättäät, kivikot ja koko metsän salattu elämä. Kaikki, mitä metsässä tapahtuu, tapahtuu metsänemon alaisuudessa ja tahdossa. Vesiemo on järvessä ja joessa, sateessa ja sumussa. Sovussa elettiin. Pyydettiin lupa metsään mennessä ja metsässä yövyttäessä tiesi metsänemo, mihin matkamies päänsä kallistaa, suojasta kiitettiin. Siinä suomalaisen luontosuhteen ydin. (Tukiainen ym. 2018, 195.)

Arkeologisten tutkimusten perusteella suomalais-ugrilaiset esivanhempamme asuttivat Suomen ns. kampakeraamisen kulttuurin aikana 3500–3000 vuotta ennen ajanlaskumme alkua. Tutkimusten ja löytöjen perusteella on voitu tehdä johtopäätöksiä, että kulttuuri on mukailnut tyypillistä pohjoisten havumetsävyöhykkeiden pyyntikulttuureja. Näille kulttuureille on yhteistä shamanistinen maailmanselitys. Shamanismiin kuuluu vahva usko luonnonhenkiin ja haltijoihin. Shamanismia ei mielletä uskonnoksi, vaan se on ensimmäinen globaali uskomusjärjestelmä maailmassa. (Kauhanen 2003, Tiede-lehti nro 5.)

Kuva metsästä (Pixabay)

Suomen luonnonuskoiseen kansanperinteen liittyi paitsi usko luonnonhenkiin, niin myös luonnon pyhien paikkojen kunnioitus sekä ajatus tuonpuoleisessa elävistä edesmenneistä (Piippo 2018, 35). Erilaisia luonnonhenkiä ja tuonpuoleisen väkeä vilisi metsissä, järvissä, niityillä, soilla, kaikkialla luonnossa ja omassa pihapiirissäkin. Jumaluus oli kaikkialla eivätkä esivanhempamme tehneet jyrkkää eroa tuonpuoleisen ja eletävän elämän välillä. Shamanistisessa kosmologiassa eletävä todellisuus eli tämänpuoleinen eli keskinen sijoittui henkien asuttaman alisen ja ylisen väliin. Keskiseen kuuluivat ihmiset, eläimet, luonto ja luonnonhenget. Edesmenneet kulkivat pitkän ja vaarallisen matkan kylmään Pohjolaan maan alla, aliseen. Matka tehtiin vettä pitkin. (Kauhanen 2003, Tiede-lehti nro 5.) Jumalat asuivat ylisessä. Esivanhempiemme elämässä ei ole ollut niin arkista asiaa, etteikö siihen olisi liitetty jotain tuonpuoleista. (Tukiainen ym. 2018, 196.)

Pohjoiseen shamanismiin on liittynyt, jo ennen kristinuskon tuloa, käsitys sielusta. Tällä on yhtymäkohta myös sanaan löyly, jonka tiedetään tarkoittaneen sielua. (Kauhanen 2003, Tiede-lehti nro 5.) Löylyhän avasi kanavan yliseen. Uskottiin, että ihmisellä on sielu kuten myös luonnolla omansa, eikä näitä voi erottaa toisistaan (Piippo 2018, 35).

Esivanhemmillemme luonto oli pyhä. Ymmärrettiin, että luonto oli elämän ylläpitäjä. Luonnosta oltiin riippuvaisia ja yhteyttä vaalittiin. Luonnossa vallitsi kokonaisvaltainen, tasa-arvoinen suhde jokaisen elämänmuodon välillä, myös henkiolentojen. (Piippo 2018, 35.) Aikalaisten maailma, siis oma lähiympäristö asujamistoinen, kuului kaikille ja yhteisö noudatti sovittuja sääntöjä. Tämä tarkoitti jatkuvaa neuvonpitoa ihmisten, puiden, eläinten, kivien ja henkien välillä. Neuvotteluiden tuloksena syntyi säännöt ja arvopohja, jota kaikki noudattivat. Myös pyhät puut. (Tukiainen ym. 2018, 195.) Kaikessa, myös puulla ja kivellä, oli henki sekä lisäksi haltijoita. Neuvonpito käytiin heidän kanssaan. Vuosituhansia ihminen on seurustellut maan, veden ja ilman väen kanssa ja kuunnellut heidän viisauttaan. Ja ottanut vastaan myös seuraukset, jollei totellut heidän neuvoaan. Elämä luonnonhenkien rinnalla oli toisinaan monimutkaista. (Voi Hyvin – lehti 3/04.)

Ahti, Tapio ja Ukko ovat esimerkkejä pitkästä listasta suomalaisia, muinaisia jumalia. Mikael Agricola tunnetaan suomen kirjakielen isänä, mutta hän toimi myös suomalaisen uskonelämän uudistajana. Vuonna 1551 Agricolan tiedetään listanneen suomalaisia luonnonjumalia sekä haltijoita. (Kauhanen 2003, Tiede-lehti nro 5.) Kristinusko ja luonnonuskonnot/luontoon liittyvät uskomukset elivät vielä hyvin pitkään, rinta rinnan, kansan syvissä riveissä. Suomalaisten metsäläishistoria on lähempänä, kuin monen muun Euroopan kansan. Kehitys ja muutos Suomessa on ollut kuitenkin nopeaa ja erot tasaottuvat nopeasti. (Kovalainen ym. 2006, 9.)

Monet uskomuksista ovat säilyneet meidän päiviimme asti. Olemme kuitenkin kadottaneet yhteytemme. Emme esimerkiksi enää tiedä sanontojemme alkuperäistä

tarkoitusta. Tiedätkö, mitä ”koputa puuta”- sanonta tarkoitti alun perin? Ennen puun kaatoa tuli koputtaa puun runkoa, jotta puun henki tiesi poistua puusta ja etsiä uuden asumuksen. Ilman asumusta jäänyt puun henki oli arvaamaton tekijä kotipiirissä ja siitä saattoi seurata onnettomuutta ja hankaluuksia. (Tukiainen ym. 2018, 196.) Tai mitä tarkoitti sanonta ”sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto on.” Ennen talon rakentamista, isännän tuli nukkua yö pihakuusen alla. Aamulla neuvonpito oli ohi ja vastaus valmiina, saiko talon rakentaa kyseiselle paikalle. Haltija näyttäytyi unessa. Talo rakennettiin, jos haltija oli suojeva ja unessa näkyi runsaus. Jos unia ei näkynyt, oli parempi etsiä uusi paikka talolle. Jokainen voi miettiä, mitä vanha kansa tarkoitti sanoessaan: ” Joka kuuseen kurkottaa, se katajaan kapsahtaa.”

Tutustuessani puiden kansanperinteeseen ja niihin liittyviin uskomuksiin, ymmärsin, että eri puulajien pyhyysaste on vaihdellut suurestikin. Kuusi on ilmeisimmin saanut ns. maailmanpuun aseman, josta seuraavassa kappaleessa enemmän. Mänty on ollut monipuolinen tarvepuu ja osin pula-aikana pitänyt Suomen kansan hengissäkin. Kataja on pyhä ja suojeleva, mutta myös tarvepuu.

2 PIHAPIIRIN MERKITTÄVÄT PUUT

Hiisi, pyhä lehto oli muinaissuomalaisten kokoontumispaikka. Kokonaisia paikkoja oli pyhitetty ja niissä kyläläiset tapasivat toisiaan. Yleensä pyhät puut ja lehdot valittiin muista poikkeavan ulkonäkönsä perusteella. Jotain erityistä niihin liittyi. Toisaalta pihapiirissä oli lähes aina talon oma, pyhä puu. Tai ainakin kylässä oli yhteinen pyhä puu.

”Ylitorniolla pidettiin pihapuut pyhänä puuna.

Niitä palveltiin, eikä niitä saanut vahingoittaa eikä kaataa ollenkaan.

Jos pihapuu kaatui, oli se sama kuin jos olisi talosta jokin omainen kuollut.

Kun pihapuita hoiti hyvin, olivat haltiatkin hyviä.”

SKS Ylitornio. Matti Moilanen 1938 (Malinen 2015, 40)

Kuvassa karsikkopuu (Kovalainen ym. 2015,101)

Kodin ja hautausmaan puolimatassa sijaitsevat useimmiten karsikkopuu. Puu seisoo näkyvällä paikalla tien vieressä ja sen alla saattoväki lepäsi. Puun alaokset oli karsittu ja toisinaan puun kylkeen oli vuoltu risti, ns. ristipetäjä. Karsikko tai ristipetäjä tehtiin vainajan saattomatalla hautausmaalle. Ajan hengelle oli tyypillistä, että kuolemaa ja edesmenneiden vaikutusta jäljellejääneiden elämään pelättiin. Uskottiin, että ristipetäjä esti vainajan hengen etenemisen sitä pidemmälle. Tämä puu oli mänty. Näitä puita voi löytää yksittäisinä yhä edelleenkin. (Relve 2002, 14.) Karsikkopuu muistutti edesmenneelle, ettei hän kuulu enää elävien joukkoon. Oma nimi puussa, sai edesmenneen tyytymään kohtaloonsa ja perhe sai rauhan. (Kovalainen ym. 2006, 94.) Tämä käytäntö luotiin luultavasti siksi, että muinaissuomalaiset uskoivat sairauksien olevan tyytymättömien edesmenneiden aiheuttamia panentatauteja. Tiedon lisääntyessä kodin pyhän uhripuun merkitys on laajentunut. Edesmenneet otettiin mukaan perheen arkeen, puun alla kerrottiin edesmenneille perheen tapahtumista ja pyydettiin heidän siunaustaan.

Karsikkopuita tehtiin myös paikkojen merkitsemiseksi, esimerkiksi hyvän saaliin karsikot. Karsikko saattoi kertoa myös suvun tarinaa ikään kuin päiväkirjamaisesti. Puita karsittiin ja puihin kaiverrettiin muistoja tapahtumista, häistä, ensimmäisistä kaupunkimatkoista, syntymistä jne. (Kovalainen ym. 2006, 94.)

Eri puolilla maailmaa on tarinoita maailmanpuusta – elämänpuista – paratiisin puista (Kovalainen ym. 2006, 15–25.) Kuusen juuret ovat syvällä maan uumenissa ja latvus

kurkottaa kohti taivasta. Toimiko kuusi välittäjänä alisen, keskisen ja ylisen välillä? Viittaako sanonta, sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto on, kuusen erityiseen asemaan lappilaisessa pihapiirissä? Kansantieteilijät ovat esittäneet oletuksia, että kuusi on inspiroinut esivanhempiamme kodan rakentamiseen. Molemmat ovat kartion mallisia. Kodan keskisalko on pyhä. Kun kodan laen aukosta katsoi, näki tähtitaivaan. Salko suunnattiin Pohjantähteä kohden ja siksi tuli vaikutelma, että koko tähtitaivas kiersi sen ympäri. On tehty oletus, että kodan salko symboloi maailmanpuuta. Tämä tukee ajatusta kuusesta maailmanpuuna. (Relve 2006, 23. Siltamäki 2011, 29.)

Talvinen kuusi (Pixabay)

Oliko pihakuusi myös talon pyhä puu, ns. uhripuu? Uhripuu ainakin toimi välittäjänä alisen, keskisen ja ylisen välillä. Se oli myös onnipuu. Se oli elättipuu. Se oli kasvattipuu. Puulla ja suvulla oli erityislaatuinen suhde toisiinsa. Uskottiin, että se mitä tapahtui puulle, tapahtui ihmiselle. Ennen kristinuskon tuloa, puulla on ollut tärkeä osa esivanhempiemme uskonnollisessa elämässä. Ja usko pyhään pihapuuhun on elänyt vielä pitkään kristinuskon rinnalla. Pyhä puu oli jumalainen, koskematon ja kunnioitettu. Puu kuunteli rukoukset, paransi ja määräsi kohtalon. Pyhän puun valitsi talon ensimmäinen

asukas tai saattoipa hän istuttaa sen itse. Vanhempi ei alkanut nuorempaa palvelemaan, sanottiin. Siksi puun tuli olla isäntäänsä nuorempi. Suvun puu siirtyi sukupolvelta toiselle ja kunnioitus sitä kohtaan lisääntyi. Puulle oli luvattu, että se saisi kasvaa rauhassa ja vahingoittumattomana.

Ajalle ominaiseen tyyliin pyhässä puussa asui haltija, joka oli erityisen voimallinen. Kunnioitus haltijaa kohtaan osoitettiin puuta kiertämällä, kumartamalla, polvistumalla tai esimerkiksi polttamalla tulia. Erityisen voimallista oli, mikäli puuta asutti haltijapariskunta. Onpa niistäkin kuultu.

Puu osallistui lähes kaikkeen perheen elämään. Jotta vastasyntynyt saisi edesmenneiden suvun jäsenten siunauksen, vietiin hänet puun luo. Vauvan tuli pienellä kädellään koskettaa puun runkoa. Puun juurelle heitettiin niin kastevesi kuin ruumiin pesuvesikin. Puu sai osansa myös jokapäiväisistä keitoksista. Kaatuneesta puusta tehtiin ruumislauta.

Pihapiiriin on istutettu myös nimikkopuita lapselle tai hääparille. Puun kukoistus kertoi kantajansa onnesta. Omistajan ja puun suhde oli erityinen. Puu kiintyi omistajaansa ja omistaja vaali puun hyvinvointia. (Kovalainen ym. 2006, 107–151.)

” Kenen nimikkopuu loistaa, se on onnellinen ”

SKS. Polvijärvi. Kuikkalan vanha emäntä 80 v. 1909 (Malinen 2015, 53)

Bettina Malinen on tehnyt tutkimuksen ”Pyhät puut kansanrunousarkiston aineistossa 1909–1939”. Tutkimuksessa hän on perehtynyt satoihin aihetta käsitteleviin tarinoihin Suomessa. Hän esittää mielenkiintoisen näkökulman. Aineisto pohjautuu 1900-luvun alkuun, jolloin kristinusko on jo pitkään ollut osa ihmisten elämää. Siitä huolimatta puiden pyhyys on vallitsevana käsitteenä kansan keskuudessa. Tämä vahvistaa käsitystä, että kansanusko ja kristinusko ovat eläneet rinta rinnan pitkään. Kansanuskoon on Malisenkin mukaan kuulunut puiden ja luonnon pyhittämisen ohella haltijausko sekä käsitys edesmenneiden vaikutuksesta jäljellejääneiden elämään. Tutkijan ja kirjoittajan näkökulmasta on mielenkiintoista tutustua Suomen kansan historiaan ja kulttuuriperintöön kansanuskon ja kristinuskon näkökulmasta.

” Sillä aikaa, kun isäntä on paimenessa, menee emäntä rokkavadin keralla kartanoa lähinnä olevan puun juurelle, käy polvilleen ja lukee kolme lukua, nimittäin Isämeidän, uskontunnustuksen ja Herrantunnutuksen. Sen jälkeen panee hän kolme piirasmurua ja tiputtaa rokkaa puun juurelle. Sittenhän palaa askareilleen ”

SKS. Ruskeala. Lönnbohm, A. 1894 (Malinen 2015, 45)

Malisen tutkimuksen tuloksena, puilla on ollut merkitys sekä yhteisöille että yksilöille. Yhteisöille pyhä puu on merkinnyt talon ja asukkaiden suojelua, ja toisaalta pyhää puuta on suojeltu. Toiminta on ollut vastavuoroista. Tähän on liittynyt puun haltijan palveleminen, hänen kuulemisensa ja tyytyväisenä pitämisenä. Se mitä tapahtuu puulle, tapahtuu myös talolle. Talon ja puun välillä oli kohtalonyhteys. Puun merkitys yksilölle on ollut muistopuu. Muistopuu on istutettu, se on karsittu tai muuten merkitty. Muistopuulla voitiin ilmaista myös jotakin paikkaa tai tapahtumaa. Myös Malinen vahvistaa käsitystä puun ja nimettynsä kohtalonyhteydestä.

Malisen päätelmän mukaan pyhiin puihin liittyvä käytännöt ja uskomukset ovat ilmentäneet pysyvyyttä, jatkuvuutta jopa ikuisuutta talolle ja sen väelle. Onko siinä myös muutoksen pelkoa? Tutkimusaineiston tarinat on kerätty ympäri Suomen. Tutkimuksen mukaan alueellisia eroja puiden käyttötarkoituksissa ja uskomuksissa ei ole.

3 LAPPILAISET PUULAJIT ARJESSA

” Viikon etsi eksynyttä, viikon etsi, eipä löyää

Kysyi puilta poikoansa, kaipasi kaonnuttansa.

Puu puheli, honka huokui, tammi taiten vastaeli:

On huolta itsestäni huolimatta poiastasi,

kun olen koville luotu, pantu päiville pahoille:

pinopiiksi pilkkumahan, haloiksi hakattamahan,

riutumahan riihipiiksi, kaskipiiksi kaatumahan. ”

Puun ajatuksia. Kalevala 15. runo, Lemminkäisen äiti etsii poikaansa

Pyhien lehtojen ja pyhien puiden vastapainona olivat puut arjen askareissa. Puusta työstettiin rakennusten lisäksi kaikki tarve-esineet. Niin emäntien astiat, kuin isäntien työkalutkin olivat puusta. Niinpä miesten aika kului peltotöiden lisäksi savotoilla.

Eri puulajeilla on ollut erilaisia käyttötarkoituksia ja niihin on liitetty uskomuksia. Arkipuidenkin pyhyysaste on vaihdellut. Ja suomalaisen tapaan, puille on annettu jopa persoonallisuuksia.

Huomaatko ajattelevasi puista tähän tapaan:

KUUSI – viisas ja vakaa vanha herra, naavapartainen

MÄNTY – nuorempi ja iloluontoisempi herra

KOIVU – nuori nainen, joka tanssii tuulessa, vaihtaa mekkoaan, huoleton;
hyvyys ja puhtaus

PIHLAJA – seppelepäinen, nuori morsian tai toisaalta siro vanhempi rouva
punainen marjaseppele yllään

PAJU – kuriton poikalapsi

HAAPA – puhelias, jopa lörpöttelevä, vanha rouva; tuntee arvonsa, viisautta

LEPPÄ – mystinen ja salaperäinen, verhoutuva

TUOMI – romanttinen neiti

KATAJA – sisukas suomalainen, mies tai nainen, tyttö tai poika

(Siltamäki 2011, 15–16, muokannut Minna Holm)

Havupuut on mielletty ja mielletään maskuliinisiksi, lehtipuut feminiinisiksi. Näin myös entiseen aikaan:

” Jos talossa syntyi ensimmäinen esikoinen, niin sille istutettiin tai nimitettiin puu, pojalle kuusi, tytölle taas koivu tai pihlaja ja ne saivat sitte kilvassa kasvaa ”

SKS. Viitasaari. Lauri Laurila 1938 (Malinen 2015, 51)

3.1 Mänty

Mänty on pitänyt arvonsa rakennuspuuna jo vuosituhansien ajan. Mänty valittiin rakennuspuuksi kuusen sijaan, koska tukit olivat suurempia ja ne kestivät paremmin

lahoamista. Laivat rakennettiin vuosisatojen ajan parhaista hongista. Maston piti ehdottomasti olla mäntyä. Uskottiin, että paras mastopuu saatiin männystä, jonka juurella oli muurahaispesä ja latvassa linnun pesä.

Nuoren männyn tuoreista, kuorituista juurista on punottu männynjuurikoreja. Myös männyn lastuista on punottu koreja ja jopa tehty huonekaluja kuten maitokaappeja.

Ennen öljylamppuja valon virkaa toimitti pirtin nurkassa tai hampaiden välissä pidettävä päre. Päre oli kuivattu puun lastu ja pituutta sillä oli toista metriä. Päreitä kului illassa todella paljon, sillä yhden paloaika oli noin 5 minuuttia. Lasten vastuulla oli ylläpitää tulta.

”Minkä teet, niin tee se tervan kanssa” kuuluu vanha kansa sanoneen. Tervan poltolla on pitkät kansanperinteet. Tervalla käsiteltiin veneet, köydet ja kalanverkot sekä voideltiin reen jalakset ja kärryjen pyörät. Terva oli 1600-luvulta alkaen Suomen tärkein vientituote. (Relve 2002, 12–15. Puiden juurilla 2012.)

Terva oli tärkeä osa kansanparannustoimintaa, josta meille kaikille on tuttu sanonta ”ellei sauna, viina ja terva auta, niin tauti on kuolemaksi”. Tervaa voitiin käyttää lähes vaivaan kuin vaivaan: Haavat, ruvet, hiertymät, hammaskivut. Tervan ohella tärkeä rohto oli pikiöljy, jota käytettiin erityisen paljon juuri Lapissa. Parkittuun nahkaan kaadettiin pikiöljyä, pidettiin hampaiden välissä ja höyryhengitettiin. Pikiöljyä heitettiin myös kiukaalle flunssa-aikaan. Myös tärpättiöljyä on hengitelty hengitystievaivoissa. Tärpättiöljy on ollut myös ihovoiteiden raaka-aineena. Pihkaa pureskeltiin desinfiioivana aineena. Siitä tehtiin myös laastareita paiseille. (Piippo 2017, 143.)

Katovuosina mänty on ravinnut Suomen kansaa. Nuoresta männystä otettiin keväällä nilaa, joka kuivattiin ja josta poistettiin pihka. Jauhettuna siitä tuli männyn nilajauhoa, jolla jatkettiin ruokaa ja tehtiin mm. pettuleipää.

Mänty on ollut mitä suurimmassa määrin tarvepuu, siitä on tehty kehdot ja arkut. (Relve 2002, 12–15. Puiden juurilla 2012.)

Mäntysaippualla ovat pesseet päänsä meidän vanhempamme ja isovanhempamme. Vasta toimitti pesuvälineen virkaa ennen mäntysaippuan tuloa. Männyn oksia on lisätty löylyvesiastiaan. Tuoksu aukaisi hengitysteitä. Mäntymetsässä oleilun terveysvaikutukset mielelle ja keuhkoihin on tiedetty jo pitkään.

3.2 Kuusi

Kuusenoksa (Pixabay)

Kuusta on käytetty männyn tapaan rakennuspuuna, tervan polttoon sekä punontatöihin. Peltotyökalu karhi tehtiin vain ja ainoastaan oksaisesta kuusesta. Soittimet on tehty kuusesta, koska kuusen kaiku kantoi kauimmaksi. Soitinpuun valinta oli tarkkaa puuhaa. Kun soitinpuuta koputti puukalikalla, oli sen ääni vahvempi ja kumeampi kuin tavallisella kuusella. Kuusesta tehtiin täten niin kanteleet kuin lehmänkellotkin. (Relve 2002, 21–22. Puiden juurilla 2012.)

Tiesitkö, että vieläkin voimassa oleva tapa tuoda kuusiseppeleitä haudalle, juontaa juurensa tavasta luoda yhteys aliseen kuusen avulla (Piippo 2018, 336).

Kuusella on vuosituhansien historia lääkinnällisenä rohdoksena. On käytetty kerkkiä, siemenöljyä, hartsia, neulasuutetta, neulasöljyä, tärpättiöljyä ja palsamia. Näillä on hoidettu huonoa ääreisverenkiertoa sekä reumaattisia lihaskipuja. Kuusenpihkaan on lisätty anista, lampaantalia ja kamferia ja tehty näin pihkalaastari. Meillä Lapissa pihkaa on pureskeltu, jopa syöty. Vielä 1800-luvulla kuusi oli suosittu raaka-aine oluen valmistukseen. Kuusiolut tehosi keripukkiin. (Piippo 2017, 107.)

Meillä Pohjolassa talvi on pitkä, kylmä ja valoton. Luonto on ikään kuin valekuollut, vailla liikettä. Kuusi säilyttää vehreytensä muuttumattomana arktisissakin olosuhteissa. Entisaikaan kuusen elämänvoiman uskottiin elävöittävän ihmisiäkin talven pimeinä kuukausina. Onko tällä yhteyttä kuusen käyttöön joulun juhlassa? (Relve 2002, 24.)

3.3 Koivu

Koivuklapit ovat lämmittäneet suomalaisia taloja jo ammoisista ajoista lähtien. Koivuhalon lämpöarvo on parempi kuin kuusen, eikä se kipunoi. Tuohia käytettiin sytykkeinä, mutta tuohi on ollut myös paperin edeltäjä luonnonkansoille. Onpa vuosituhsia sitten katettu talot tuohesta, samoin tehty lattiat.

Koivun runko (Pixabay)

Tuohella oli tuhat tehtävää ja sen merkitys oli korvaamaton. Tuohesta tehtiin marjakorit, paimentorvet ja puukontupet. Useimmat meistä muistavat myös tuohikontit sekä tuohivirsut, myös tuohituokkoset. Tiesitkö, että tuohituokkosessa voi keittää nuotiolla vettä? Ei heti uskoisi, mutta vesi tuokkosessa jäädyttää helposti syttyvän tuohen.

Tuohia kerättiin koko porukan voimin keväällä, mahlan juoksutuksen aikoihin. Silloin tuohi irtosi parhaiten. Polttopuiksi merkityt puut kuorittiin paljaaksi, muutoin jätettiin runkoon tuohen alin, vihertävä kerros. Seitsemän vuoden kuluttua samainen koivu tuotti jälleen tuohta kerättäväksi. (Relve 2002, 31–34.) Tuohen arvoa ja käyttölaajuutta on verrattu nykypäivän muoviin (Puiden juurilla 2012).

Koivun ominaisuudet, jotka tekivät siitä hyvän tarvepuun, olivat tiheys ja taivuteltavuus sekä lohkeamattomuus. Jalakset ja kärrynpyörät voitiin tehdä koivusta. Lähes aina koivu oli raaka-aineena viikatteen, vasaran ja kirveen varsia tehtäessä, samoin puukon päät tehtiin koivusta. Katajasta tehtiin hyvälle tuoksuvia astioita, koivua käytettiin tuoksuttomissa astioissa. Lohkeamattomuuden vuoksi myös täkäläiset kuksat vuollaan koivun pähkistä. Luonnonväävät puut ja oksat olivat monesti valmis aihio käsistään käteväille. ”Kaikki väävät värkkipuuta”, sanottiin. Näistä vääristä puista syntyi hevosenlänkiä ja vaikkapa lantatalikko.

Yhtä suuressa arvossa tuohen rinnalla oli koivun mahla. Juoksutus alkoi, kun koivun juurialue oli sula. Kylmä talvi tuotti makeaa mahlaa ja lauha puolestaan vetistä. Jos keväällä oli pitkään kylmää, kesti mahlan juoksutus pidempään. Lauhana keväänä koivuun tuli aiemmin hiirenkorvat, joka oli merkki mahlan juoksutuksen loppumisesta. Vanha kansa uskoi, että makein mahla saatiin vanhasta koivusta, joka kasvoi kumpareella. Mahlaa juotiin keväällä suuret määrät. Se oli virvoke kevätväsymistä vastaan. Osa käytettiin kellarissa heinätöitä varten. (Relve 2002, 31–34.) Mahlaa on kerrottu käytetyn jopa äidinmaidon korvikkeena. Mahlan juomisella on ollut tärkeä osa myös sairauksien hoidossa. (Piippo 2017, 101,104.) Koivun mahlalla hoidettiin myös kauneutta. Kun juoksutus aloitettiin, niin ennen juomista, tuli kasvot pestä mahlalla. Tässä mahlassa oli taikavoimaa, joka piti kasvot vaaleina koko kesän, vaaleina kuin koivun tuohi. Mahla poisti uskomusten mukaan myös teerenpilkut ja muut läiskät kasvoilta.

Lasten ja vanhusten vastuulla oli keväällä ja syksyllä kerätä luudaksia. Lehdettömistä koivunoksista valmistettiin luudat. Koivun ollessa hiirenkorvalla, tehtiin vispilät. Kuori irtosi tuolloin hyvin. Vispilöitä käytettiin moneen tarkoitukseen, esimerkiksi vellien hämmentämiseen, kirnuamiseen tai astioiden tiskaamiseen.

Saunavastat on perinteisesti tehty koivusta. Vastojen tekoa varten puut kaadettiin ja vastat tehtiin porukalla. Vastat oli tehtävä pilvisellä säällä nuutumisen ehkäisemiseksi ja ajankohta oli juhannuksen jälkeen syntyvä kuu. Juhannuksen jälkeen lehti oli täysi ja siinä oli vielä alkukesän pehmeyttä. Vastaan kelpaavien oksien tuli olla haarattomia ja yhtä pitkiä. Vasta oli niin paksu, kuin kouraan sopi. Vastat sidottiin vitsaksilla ja nidottiin pareiksi. Isoissa taloissa kuivui jopa sata paria vastoja. Vastat kuivatettiin orrella, auringolta suojassa. Paikan tuli olla hyvin tuuletettu

Pakuria on käytetty kansanlääkinnässä jo vuosisatoja. (Relve 2002, 34–37.) Koivun tervasta ja tärpätistä on tehty hauteita. Koivuvihdoilla on hoidettu kleiniä, nivelkleiniä ja luuvaloa. (Piippo 2017, 101.) Kleiniä hoidettiin myös hikikylvyllä, jolloin maattiin alasti tuoreitten koivunlehtien sisällä (Piippo 2017, 101). Kleini on ”meänkielen”- sana ja tarkoittaa ruipeloa, hoikkaa ihmistä. Luuvalolla vanha kansa tarkoitti luun särkyä. Särky

tuntui jatkuvana tai ajoittaisena samoissa jäsenissä. (Lönnrot 1839, 178). Tuoreita koivun lehtiä saatettiin sitoa särkevän jäsenen ympäri kleinissä (Piippo 2017, 101).

”Tökötti” keitettiin koivun tuohesta ja sillä hoidettiin esimerkiksi ruusua ja luuvaloa. Koivuntuhkalipeää on perinteisesti Suomessa käytetty keuhkotautiin, eturauhasvaivoihin sekä syöpään. (Piippo 2017, 101.) Hoitokylvyt ovat olleet tärkeä osa kansanlääkintää. Koivunlehtikylvyin on hoidettu esimerkiksi riisitautia. Kylpyyn saatettiin lisätä katajaa, pihlajaa tai muitakin kasveja. Sukissa voitiin pitää tuohianturoita. Tämän kerrotaan vieneen jalkahien mennessään, samoin jalkasärlyn. (Piippo 2017, 101.)

3.4 Leppä

Moni meistä muistaa leppää kutsutun verilepäksi. Vaatimattoman ulkonäkönsä ja harmautensa alla, virtasi ihmisveren kaltainen veri – lepän veri. Se teki lepästä mystisen ja salaisen. Punaisen sisuksensa vuoksi esivanhempamme liittivät leppään taikuutta ja yliluonnollisia voimia. Suomessakin on tutkittua tietoa, että leppä olisi saanut jopa pyhän puun statuksen. (Relve 2002, 43–44, Piippo 2017, 124.)

Lepän avulla tehtiin siis taikoja. Leppään on liitetty esimerkiksi rakkausrohto. Saadaksesen mielitiettynsä, tytön tuli etsiä kaksi toisiinsa kietoutunutta leppää. Leppien kosketuskohdasta tuli leikata vasemmalla kädellä ja kolmella vedolla kuoren pala. Kuoren pala piilotettiin sulhasehdokkaan ruoan sekaan. (Relve 2002, 44.) Leppä oli siten lemмен puu, jonka kuorta syömällä paha aavistamaton kanssaihminen saatiin

rakastumaan taian tekijään. Tulipunaisena leppä edustaa rakkautta. (Puiden juurilla 2012.)

Lepännorkkoja (Pixabay)

Leppää on yleisesti käytetty viljasadon runsauden ennustamisessa. Keväällä lepästä voi löytää kolmenlaisia urpuja. Edellisvuotisia, mustia eminorkkoja kutsuttiin nälkäurvuiksi. Lisäksi samalta oksalta voi löytää vihreän eminorkon tai ruskean hedenorkon. Hedenorkkoja kutsuttiin leipäurvuiksi ja ne rinnastettiin viljantähkiin. Hedenorkkojen runsaus yhdistettynä nälkäurpujen niukkuuteen, tiesi hyvää viljavuotta. (Relve 2002, 42–43, Piippo 2017, 124.)

Tervaleppä on ollut arvostetummassa asemassa harmaaleppään verrattuna. Kansan keskuudessa on harmaalepästä käytetty jopa nimitystä ”paskaleppä” eli se on ollut kaikkein alimmassa asemassa puiden hierarkiassa. Nimitys johtunee paljolti sen kasvunopeudesta ja tavasta vallata hoitamattomia maita. Ihmiselle leppä oli täten muistutus omasta laiskuudesta ja välinpitämättömyydestä. Tervaleppää on sen sijaan käytetty tarvepuuna. Siitä on helpon työstettävyytensä vuoksi tehty astioita. Huonekalumateriaalina terveleppä sai jopa köyhän miehen mahongin maineen punaisen värinsä ja hienojen kuviointiensa vuoksi. Tervaleppää on lisäksi käytetty vesirakenteisiin maailmanlaajuisestikin. Lepän hyviin ominaisuuksiin kuuluu lahoamattomuus jopa vedessä seistessäänkin. Tiesitkö, että Venetsian vanha kaupunki on rakennettu tervaleppäpölkkyjen päälle? Tai, että lepät parantavat maata. Tai, että leppä on paras savustuspuu ja käytetään myös jätevesien puhdistuksessa. (Relve 2002, 40–44.)

Leppää on käytetty lääkkeenä kansan keskuudessa, mutta ei yleisesti. Urvuista on valmistettu lääkkeitä, lehdistä laastareita ja lehtien keitevedestä ripulilääkettä. Vielä 1900-luvun alussa oli uskomus tervalepän tehosta parantaa lähes joka syöpä. Lattialle levitetyillä lehdillä on uskottu olevan syöpäläisiä karkottava vaikutus. Lepän ansioksi voi laskea sen käytön värjäyksessä. Lepästä saatiin mustaa, keltaista ja ruskeaa väriä vaatteisiin. (Piippo 2017, 124–125.)

3.5 Tuomi

Tuomenkukkia (Pixabay)

Tuomen tuoksu on perin suomalaiskansallista. Siitä tunnelmoivat monet runot ja laulut. Toisenlaisiakin väittämiä on esivanhempiemme ajalta. On esitetty tuomen yhteys paholaisen viekoitteluun. (Relve 2002, 72-73.) Joka tapauksessa makeat tuoksut aiheuttavat ristiriitaa ja jakavat mielipiteitä yhä meidänkin aikana.

Vanha kansa on arvostanut tarvepuuna puita, jotka olivat sitkeitä, taipuisia ja joita oli harvakseltaan. Niistä on valmistettu erilaisia pikkuesineitä ja tehty punontatöitä. Tuomen kuoresta saatiin värjäykseen ruskeaa väriä. Tuomen plussaksi voidaan mainita sääskien ja kärpästen karkotus. Huoneissa pidettiin tuomenoksasavuja tai vesiastiassa liotettiin tuomen kuorta. Hiiret pysyi loitolla ruoka- ja viljavarastoista tuomen lehtien avulla. Vanhan viisauden mukaan tuomet puutarhan ympärillä pitävät myyrät loitolla.

Tuomenmarjat ovat aikoinaan olleet merkittävä ravintolisä. Marjoista poistetaan kivet, marjat kuivataan ja mahdollisesti vielä jauhetaan. Saadulla jauholla jatketaan vehnäjauhoa. Kivet ovat myrkyllisiä, mutta marja itsessään on vitamiinipitoinen. Marjat saavat parkkiaineidensa vuoksi suun tuntumaan paksulta. Parkkiaineet ovat selitys siihen, että yhä edelleenkin kuivattu tuomenmarja on tunnustettu ripulilääke. Vanha kansa teki kuivatusta kuoresta teetä tähän tarkoitukseen. Kuivatuista lehdistä saatiin tee kuumeen alentamiseen. (Relve 2002, 71–74.)

”Marjoja käytetään punataudissa. Sydämet murskattuina umpitaudissa, kuori vilutaudissa”

Elias Lönnrot (Piippo 2017, 210).

”Samalla tavalla kuin pihlajakin, on tuomi pyhä puu, jota suojeli kaikki ihmiset ennen vanhaa ja jokaisen talon omistaja kenen maalla oli tuomia vaali niitä huolella ja hellyydellä. Ei saanut ottaa lasten leikki kepikseenkään tuomi puuta. Ja mikä kaikkein ihmeellisintä tuomi on suojellut naisia kaikilta riennoilta ja pahoilta juonilta kautta aikojen.”

SKS. Viitasaari. Lauri Laurila 1936. Eva Laurilan sanonta, s. 1846 (Malinen 2015, 37.)

Kukkiva tuomi kotipihalla

3.6 Haapa

Haavanlehtiä sateella (Pixabay)

Haapa on alati ”lörpöttelevä”, pihan puheliain puu. Mitä haapa kellekin kertoo, riippuu kuulijasta. Vanha kansa tapasi sanoa: ” Haavan lehdet ja naisen kieli eivät pysy koskaan paikallaan”. Haavan lehtien liikkeen aikaansaama ääni on ainutlaatuinen, kannattaa keskittyä kuuntelemaan. Haavan alati liikehtivät lehdet ovat aikaansaaneet monenlaisia uskomuksia. Uskomukset liittyvät tavalla tai toisella puun pelokkuuteen, syyllisyyteen tai syntiin. Tosin haavalla on syytä olla peloissaan, sillä se on kaikkien metsän eliöiden suosikki pehmeytensä ja ravinteikkuutensa ansiosta.

Haavasta on valmistettu perinteinen vesikuluneuvo haapio. Tarvepuuna haavan etuna on ollut taipuisuus sekä puun vaaleus. Siitä on vuoltu aterimia ja tehty astioita. Haapatukeista tehtiin vähemmän tärkeit rakennukset kuten ladot. (Relve 2002, 50–53.)

Haapa on kotoisin Euraasiasta ja se on kietoutunut niin kreikkalaisten kuin intiaanienkin historiaan myyttien ja lääkinnän muodossa (Piippo 2017, 67–71). Kirjoittaja jää miettimään haavan lääkinnällistä arvoa Suomessa. Joka tapauksessa jäniksille on täällä pohjan perukoilla kaadettu haapoja uutenavuonna. Se on taannut metsästysonnen. (Piippo 2019, 214.)

Haavasta useimmat muistavat sanonnan ”värisee, kuin haavan lehti”, kun puhutaan pelokkaasta ihmisestä tai ”kasvot ovat vaaleat, kuin haavanlastu” (Puiden juurilla 2012.)

3.7 Paju

Pajunkissoja (Pixabay)

Paju tunnetaan kissoistaan. Pajunoksilla ja pajunkissoilla on yhteys Kristilliseen Pääsiäisperinteeseen. Palmusunnuntain tapahtumia kunnioitettiin, lehvien sijaan, Pohjolassa pajunkissoin. Vuodenaikaan nähden paju erottui elinvoimallaan muista kasveista. Virpomisella on myös esikristillinen merkitys ajalta, jolloin vallalla oli luonnonuskoisuus. Virpojana toimi joku arvostettu henkilö, isäntä tai muu. Hän löi pajunoksalla nukkuvia perheensä jäseniä tai saattoipa hän käydä naapurissakin. Lyömiseen liittyi loitsintaa. Virvottu henkilö pysyi koko vuoden virkkuna, mikäli hän heräsi ensimmäiseen pajunkosketukseen. Muussa tapauksessa vuosi meni velttoillessa. Palkkio virpomisesta oli kananmuna tai pikkuleipä.

Paju on arkipäiväinen, ”satahaarainen”, mutta toisaalta elinvoimainen. Ei kasva pituutta, mutta sitkeydellään levittäytyy laajalti. Ihminen on käynyt loputonta taistelua pajua vastaan halutessaan päästä siitä eroon. Paju on lyhytikäinen, joten sitä on hyödynnetty oikeastaan vain korien punontaan. Saatavuus on ollut taattu.

Yksi tärkeä ominaisuus pajussa on ollut eli käyttö kansanlääkinnässä. Nykyäänkin arvostetaan pajun ominaisuutta kipua lievittävänä kasvina. Pajun kuorta on liotettu vedessä ja näin saatu rohto on toiminut lääkkeenä reumassa, päänsäryssä ja kuumeen alentamisessa.

Pajusta on myös tehty pillit ja taikavarvut. Taikavarvun oksa tuli taittaa pajusta noitien yönä eli toukokuun ensimmäisenä yönä ensimmäisen ja kolmannen kukonlaulun välillä.

Näin saadulla varvulla voitiin katsoa esimerkiksi vesisuonet. Tämä perustuu uskomukseen, että vesi on pajun sielu. Ja toden totta, pajun voi löytää veden ääreltä tai muuten vetiseltä paikalta.

Paju on lisäksi kevään ensimmäisiä kukkivia kasveja, joten se on monen pörriäisen pelastus talven jäljiltä. (Relve 2002, 76–83. Puiden juurilla 2012.)

Paju liitetään Kansanrunoudessa Kalevalan Ainoon, sillä paju sai alkunsa Ainon kylkiluusta. Pajunoksia vietiin myös kirkkoon siunattaviksi. Siunattu oksa kiinnitettiin navetan sisäoven yläpuolelle. Sen uskottiin tuovan karjaonnea. Tämä perustui uskomukseen, että siunattu pajunoksa oli palmu. (Piippo 2019, 218.)

3.8 Pihlaja

Syksyisiä pihlajanmarjoja

Pihlaja on muihin puulajeihin verrattuna sangen harvalukuista. Tarvepuuna sitä on arvostettu taipuisuuden ja sitkeyden vuoksi. Jos taltanpään teki pihlajapuusta, tiedettiin sen kestävän kauan. Erityispiirteenä pihlajalla on liukkaus. Mikäli kärrynpyörän akselit sai tehtyä pihlajasta, ei niitä tarvinnut voidella.

”Pihlaja ei kannata kahta takkaa, marjoja ja lunta” kuuluu sanonta Lapissa. Etelämpänä lumi korvataan vedellä ko. sanonnassa. Pihlajanmarjoihin on liitetty runsaasti ennustuksia. Punaisenaan marjoista notkuvat pihlajanoksat ovat tienneet ankaraa talvea ja toisaalta vanhoille piioille naimaonnea.

Pihlajilta on pyydetty karjaonnea. Karjakepin tuli olla pihlajaa, sillä se piti sudet loitolla. Karjan piti kulkea kevään ensimmäinen kerta kesälaitumelle pihlajaisen veräjän läpi. Tällä varmistettiin, että karja oli turvassa kesän. Kalaverkot vedettiin halkaistun pihlajaoksan läpi. Tällä eleellä varmistettiin kalaonni. Vaimon sai pysymään kotona, kun hänen hiustupponsa laitettiin seinänrakoon ja lyötiin pihlajatulppa päälle. Samalla menetelmällä hoidettiin myös ihottumaa. Ihottumaa hangattiin kangasrievulla, vietiin pihlajanrakoon ja iskettiin tappi. Pihlajaan on siis liitetty maagisia voimia ja

pyhyyskäsite. Uskomuksen taustalla on pihlajanmarjan päässä oleva viisikulmio. Viisikulmiota on pidetty noidanmerkkinä yli Suomen rajojenkin. Karjakeppeihin piti täten työstää viisikulmiot. Marjat olivat Jumalten ruokaa.

Pihlaja syksyllä

Toisaalta pihlaja yhdistetään kansanperinteessä tuleen, pihlajan hehkuvien syysvärien takia. Tämäkin tukee pihlajan pyhyyskäsitettä. Pyhä pihlaja pihalla esti salamaa iskemästä taloon ja täten suojasi taloa kohtalokkailta tulipaloilta. (Relve 2002, 65-67.) Pihlaja on suomalaisten pyhä puu ja sitä on arvostettu erityisenä puuna myös muualla Euroopassa. Pyhä pihlaja kodin nurkalla toi onnea ja runsautta taloon. (Piippo 2017, 179.) Suomessa pihlajat ovat usein olleet pitämyspuun asemassa eli uhripuina (Piippo 2019, 310).

*”Pyhät on pihlajat pihalla,
pyhät oksat pihlajissa,
pyhän lehvät oksasissa,
marjaset sitäkin pyhemmät.*

*Pane pihlajat tulehen,
puu valio valkeahen.*

*Kun se verta vuotanevi:
niin silloin sota tulevi.*

*Kun se vettä vuotanevi:
aina rauhassa elämme”.*

Kalevalan 23. runo (Piippo 2019, 310)

3.9 Kataja

Katajapensas (Pixabay)

”Suomalaiset, katajainen kansa” sanotaan. Sanonnan juuret ovat Juhani Ahon Katajainen Kansani- teoksessa vuodelta 1899–1900. Lastuissaan Aho kuvaa rohkeasti suomalaisten tuntemuksia sortotoimien aikana. Kansa tiesi katajan kestäväksi ja sitkeäksi. Tästä verrannollisuus Suomen kansaan.

Kataja on opettanut ja opettaa, miten tulee elää. Kataja juurtuu paikalle, johon muut puut eivät pysty, se kestää myrskyt ja viimat, sen piikit ovat muita pistävämpiä, se kasvaa hitaasti, mutta toisaalta elää pitempään kuin muut puut. Katajaa pidettiin niin kestäväksi, että katajasta tehdyt tarve-esineet kestivät ihmisiän. Sen kestävyys esimerkiksi kuuseen verrattuna oli viisinkertainen. Katajan oksien haaraisuutta hyödynnettiin piipunpesiin tai viikatteen siipiin. (Relve 2002, 57, 60.) Katajan oksaisuuden ja lujouden ansiosta, se oli käytetty pyydysten raaka-aine (Kataja, kansanperinne 2020.).

Katajaiset astiat olivat emännälle pöytähopeiden arvoisia. Arvon taustalla oli ajatus astioiden kestävyydestä, jopa pyhyydestä. Suojeleva kataja piti pahat voimat loitolla. Miellyttävä tuoksu astiassa sai maidon pysymään pitempään tuoreena ja tuoksu toi toisaalta mukavan lisän tarjoiltaviin ruokiin. (Relve 2002, 58.) Vanhan kansan nainen arvosti myös mieheltä saamaansa katajaista lahjaa. Monesti tuo lahja oli puinen lipas, rasia. Rasiaa emäntä säilytti piirongin laatikossa ja sisältönä oli useinkin pihkaa, puun kultaa. Katajaisella lahjallaan mies osoitti kiintymyksensä naista kohtaan sekä halustaan pitää naisesta huolta. (Kansanperinteen asiantuntija Irja Mäkitalo.) Ja lisäksi, katajan haltijoiden on tiedetty olevan kaikkein kauneinta väkeä (Kataja, kansanperinne 2020.).

Suomessa on aikoinaan ollut hyvinkin yleistä valmistaa katajanmarjakaljaa ja myöhemmin olutta katajasta (Relve 2002, 58). Katajalla on savustettu lihat ja kalat. Katajaa on käytetty rehuksi, teeksi ja mausteeksi. Katajalla on hoidettu vaiva kuin vaiva. (Piippo 2017, 89.) Katajanmarjoihin liittyi uskomus, että kolmen kuivatun katajanmarjan syöminen päivittäin piti taudit loitolla. Marjan sisällä asui yhdeksän lääkäriä. Marjalla oli tietysti terveysvaikutuksia, mutta katajan pyhyyskäsite toi oman lisänsä tähän uskomukseen. (Relve 2002, 58.) Marjoja siis syötiin, niistä tehtiin salvaa kolottaville nivelille ja lihaksille tai valmistettiinpa uutteita käärmeenpuremia, sisälmysloisia sekä syöpää vastaan. Talonpojan yleislääke oli katajasiirappi sekä katajanmarjamehu. Myös

Lönnrot on kirjoittanut hoitosuosituksia katajaan perustuen. (Piippo 2017, 89.) Katajan pihka oli arvostettu raaka-aine rohdoksissa. Pihka oli helppoiten kerättävissä muurahaispesien alta, sillä muurahaisilla on tapana suojata munansa ko. pihkalla. (Kataja, kansanperinne 2020.) Muurahaispesät olivat ”metsän linnoja” ja niihin liittyy oma, mielenkiintoinen kansanperinteen tarina (Voi Hyvin- lehti 3/04).

Vihreitä ja tumman sinisiä katajanmarjoja pensaassa (Pixabay)

Ajalle tyypillistä oli, että jokaiseen puulajiin yhdistettiin sekä negatiivisia että positiivisia uskomuksia. Kataja oli tästä poikkeus eli kataja yhdistettiin vain ja ainoastaan hyviin voimiin. Katajanmarjan päässä on pihlajanmarjan tapaan merkki. Katajanmarjalla merkki on kolmihaarainen, ristiksikin kutsuttu. Suomalaisen perimätiedon mukaan kataja on tarjonnut marjojaan nälkäiselle Neitsyt Marialle. Jumala on täten siunannut katajat niin, etteivät marjat jäädy talven viimoissa. Lisäksi Jumala on merkannut marjat risteillä. (Relve 2002, 59.) Katajan oksa oven pielessä piti talon asukkaineen suojattuina (Kataja, kansanperinne 2020.).

Vanhalla kansalla on ollut tapana savustaa huoneensa katajalla torstaisin. Taustalla tässäkin tavassa oli uskomus pitää pahat voimat ja sairaudet loitolla pyhän katajan avulla. Toisaalta katajan savu jätti maataloon hyvän tuoksun. (Relve 2002, 59.) Katajan savu

tosiaankin puhdistaa ja desinfioi ilmaa. Savustusta käytettiin erityisesti kulkutautien aikaan sekä synnytyksissä. Sairaaloissa on poltettu katajanoksia tulehdusten leviämisen ehkäisemiseksi. (Piippo 2017, 88.)

Katajan verso eli uusi vuosikasvu

Katajaa on käytetty hoitokylvyissä erittäin paljon. Lapissa tavattiin sanoa, että ”heiniä etteen ja pylly vetteen, niin moni tauti paranee”. Tarkoittaa sitä, että hoitokylvyissä istuttiin pitkään ja hartaasti. Vain kylpijän jaksaminen oli rajana. Katajakylpy tapahtui usein muurinpadassa tai esimerkiksi tynnyrissä. Taustalla katajan käyttöön tautien hoidossa oli varmastikin pyhyyskäsite, mutta myös helppo saatavuus ympäri vuoden. Tiesikö vanha kansa myös, että kataja sisältää taudinaiheuttajia tappavia aineita, jotka mahdollisesti irtoavat tehokkaimmin kuumennettaessa?

Ja lopuksi:

*” Kaikki tytöt pääsevät naimisiin, kun katajapensaalla kaikki marjat ovat mustia.”
Entisajan huumoria, sillä vanha kansakin tiesi, että tämä oli mahdotonta.*

(Relve 2002, 61.)

” Ota kukkamultasi katajan juurelta. Siinä ei ole tuholaisia ”

*” Istuta kataja pihaasi. Jos onnistut siinä, voit elää suojeluksessa ja runsaudessa,
onnellisena ”*

KIITOS, puihin liittyvät tarinat ovat tärkeä osa kulttuuriperintöämme. Siihen tutustumalla voi löytää jotain itsestään. Vaalitaan kulttuuriperintöä ja pidetään puista huolta

” Niin metsä vastaa, kuin sinne huudetaan ”, *Minna Holm, 2020*

LÄHTEET

Artikkeli Kauhanen Erkki 2003. Samaanien Suomessa hyörii Jumalia luonnon täydeltä. Tiede-lehti nro 5.

Artikkeli Terveisiä metsänhaltijalta! Voi Hyvin- lehti 2004 nro 3. Sivut 101–104.

Holm Minna 2019. Lappilainen saunaperinne. Lappi Luxus- hanke. Rovaniemi.

Kalevala. Viidestoista runo. Haettu 27.10.2020 osoitteesta:
<http://www.kaapeli.fi/maailma/kalevala/VIIDESTOISTA.html>

Kataja, kansanperinne 2020. Haettu 27.10.2020 osoitteesta
<http://www.yrttitarha.fi/kanta/kataja/kansanperinne.html>

Kovalainen Ritva, Seppo Sanni 2006. Puiden kansa. Karisto. Hämeenlinna.

Lönnrot Elias 1839. Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri. Präntätty G.O. Waseniuksen tykönä. Helsinki.

Malinen Bettina 2015. Pyhät puut Kansanrunousarkiston aineistossa 1909–1939. Pro gradu. Jyväskylän yliopisto. Historian ja etnologian laitos.

Mäkitalo Irja 2019. Kansanperinteen asiantuntija. Rovaniemi. Haastattelu syyskuu 2019.

Piippo Sinikka 2017. Elinvoimaa puista. Terveyttä mielelle ja keholle. Minerva Kustannus Oy. Balto.

Piippo Sinikka 2018. Luonnon näkymätön kauneus. Sitruuna Kustannus Oy. Latvia.

Piippo Sinikka 2019. Kasvien maaginen maailma. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Painettu EU:ssa.

Puiden juurilla 2012. Haettu 27.10.2020 osoitteesta
<https://www.taivaannaula.org/2012/08/06/puiden-juurilla/>

Relve Hendrik 2002. Puiden juurilla. Puut ja pensaat luonnossa ja kansanperinteessä. Gummerus. Jyväskylä.

Siltamäki Maarit 2011. Maailmani puut. Opinnäytetyö. Kuvataiteen koulutusohjelma. Satakunnan ammattikorkeakoulu.

Tukiainen Maaretta, Frey Markus 2018. Pohjolan voimaeläimet. Tuuma – kustannus. Jyväskylä.